

Bir Sanatçının Otoportresi: Özel Mektuplarından Hareketle Şair, Çevirmen ve Ressam Olarak İlhan Berk*

Canan SEVİNÇ**
Ferman POLAT***

ÖZ

Şair ve ressam İlhan Berk'in, editörleri Memet Fuat ve Enis Batur'a yazdığı özel mektupların içeriğini yine sanat oluşturmaktadır. Mektuplar incelendiğinde, Berk'in hayatını, sanata ve dünyaya bakışını gözler önüne serdiği görülmektedir. Dolayısıyla bu eserler, edebiyat tarihi için de önemli belgelerdir. Buna göre Berk, dünyayı bir yazı konusu olarak görmüş ve tüm dünyayı yazarak bitirmek arzusu taşımıştır. Yazmaktan, kendini anlatmayı anlayan Berk'in şiirlerine aşk, kadın, cinsellik, tarih gibi temalar hâkim olsa da o, hiçbir konuda ya da biçimde derinleşmemiştir. Bu yüzden de onun için her şiir, her kitap yeni bir başlangıçtır. "Deneyci"liğini en önemli özelliklerinden biri olarak gören sanatçının şiirleri, sürekli bir değişim içindedir. Şiirinin değişmeyen yönü ise dil ve anlam özelliğidir. Dili, modern şiirin en önemli sorunu olarak gören sanatçı, şiir dilinin kolayca tüketilmesine karşıdır. Şiirlerinin anlamca kapalılığı, zaman zaman anlamsızlıkla karıştırılan sanatçı, iyi şiirin çok anlamlı olması gerektiğini ve ancak bu şekilde kalıcı olabileceğini düşünmektedir. Nitekim kalıcılığın ve iyi şiirin peşinde koşan İlhan Berk, Türk edebiyatının şiir geleneklerini bilen ve bunlardan yararlanan bir sanatçı olmuştur. Aynı zamanda Batı şiirini ve teorik eserlerini orijinallerinden okuma ve tanıma fırsatı bulmuş, bu zengin kültürel donanımı şiirleriyle buluşturabilmiş nadir sanatçılardan biridir. Her zaman önce şair kimliğiyle bilinmek isteyen sanatçı; bu yönünü, düzyazılarına, resimlerine ve tüm yaşamına buluşturmuş, âdeta şiir için nefes alıp vermiştir. Yazmadan yaşamayı bilmeyen İlhan Berk, böylece Türk edebiyatının da en üretken kalemlerinden biri olmuştur.

Bu çalışmada da İlhan Berk'in, Memet Fuat ile Enis Batur'a yazdığı mektuplar özelinde, şair, çevirmen ve ressam yönlerine dair bütünlüklü bir portresi ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İlhan Berk, Enis Batur, Memet Fuat, mektup, şiir.

Self-portrait of an Artist: İlhan Berk as a Poet, Interpreter and Artist in His Private Letters

ABSTRACT

Art composes the content of private letters written to Memet Fuat and Enis Batur, who are the poet and artist İlhan Berk's editors. When the letters are analyzed, we notice that those represent Berk's life and his perspective on art and world. So these works are important for the history of literature. Berk considers that the world to be a subject of writing and he has a desire to live all his life by writing. For Berk, writing means expressing himself. Although the themes of love, woman, history and sexuality dominate his poems, he never deepens in a subject or a style. So, for him, every poem or book is a new beginning. Berk thinks that empiricism is one of his most important characteristics and his poems are always in a change. The permanent side of his poems are language and meaning. For the poet, language is the most important problem in modern poems and he disagrees with wasting the poetic language. The ambiguity of meaning in his poems is sometimes confused with meaningless but he thinks that a poetry has to have a lot of meanings. Thus it can be permanent. İlhan Berk, who searches for permanency and good poetry, is an artist that is aware of poetry traditions of Turkish Literature and benefits from these traditions. He is also one of the rare poets that has an opportunity of reading and acknowledging western poems in original and bring together these cultural richness with his own poems. This artist, who wants to be known as a poet first, reflects it to his prose, drawings and all his life, and in a sense he breathes poetry. İlhan Berk who is in love with writing, became one of the most productive artist of Turkish literature.

In this study, through the highlighted letters which were written to Memet Fuat and Enis Batur, İlhan Berk is portrayed as a poet, interpreter and artist totally.

Keywords: İlhan Berk, Enis Batur, Memet Fuat, letter, poem.

*Bu çalışma, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Dr. Öğr. Üyesi Canan Sevinç danışmanlığında Ferman Polat tarafından hazırlanan "İlhan Berk'in Özel Mektupları Üzerine Bir Çalışma" (2017) başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

**Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, orcid no: 0000-0002-9449-523X, canansevinc@hotmail.com.

***Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Konya Selçuklu Cumhuriyet Anadolu Lisesi, orcid no: 0000-0002-8815-7787, fermanalanpolat@gmail.com.

Makalenin Gönderim Tarihi: 23.05.2017; Makalenin Kabul Tarihi: 17.09.2018

Giriş

a. İlhan Berk'in Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri

İsmi, İkinci Yeni şiirinin öncüleri arasında zikredilen İlhan Berk, asıl adıyla Emrullah İlhan Birsen (1918-2008), ilk ve ortaokulu Manisa'da okuduktan sonra Balıkesir Necatibey Öğretmen Okulu'ndan mezun olur ve iki yıl ilkokul öğretmenliği yapar. 1945'te Gazi Eğitim Enstitüsü Fransızca Bölümü'nü bitirir ve 1945-1955 yılları arasında ortaokullarda Fransızca öğretmeni olarak çalışır. 1955-1969 yıllarında ise Ziraat Bankası Yayın Bürosu'nda çevirmen olarak görev yapar ve buradan emekli olur. 1987'de Dakka Üniversitesi'nden, 1988'de Bursa Uludağ Üniversitesi'nden "fahri doktor" unvanı alır. Sanatçı, 28 Ağustos 2008'de, Bodrum'da, hayata veda eder.

İlk şiirleri, 1935'te Manisa Halkevi'nin çıkardığı *Uyanış* dergisinde yayımlanmaya başlayan Berk'in, ilk kitabı *Güneşi Yakanların Selâmı* (1935) da yine Manisa Halkevi yayını olarak neşredilmiştir. Kendisi bu kitabı "Abmet Haşim ile Nazım Hikmet arasında gidip gelen bir kitap." (Berk, 1997: 55) olarak değerlendirir. Özellikle Nazım Hikmet'in gölgesinin düştüğü *Güneşi Yakanların Selâmı*'nin ardından, İlhan Berk'in, 1935-1955 yılları arasında yazdığı *İstanbul* (1947), *Günaydın Yeryüzü* (1952), *Türkiye Şarkısı* (1953), *Koroğlu* (1955) adlı kitapları daha çok toplumcu-gerçekçi anlayışa bağlıdır. Berk'in sanatının birinci dönemi olarak kabul edilen bu kitaplarda, şiirsel kaygıdan çok toplumsal kaygı ön plandadır. *Galile Denizçi* (1958) adlı kitabıyla Berk'in şiirinde yeni bir dönem başlar ve sanatçı toplumcu-gerçekçi çizgiden uzaklaşır. Bu kitaptaki "Saint Antoine'm Güvercinleri" adlı şiiri, İkinci Yeni şiirinin başlangıcı kabul edilir.† Ancak Berk, sanat yaşamı süresince hiçbir akıma ya da topluluğa tam olarak bağlanmamıştır. Sanatçı, hep arayışlar ve yenilikler peşinde olmuştur. Denilebilir ki onun dil ve anlam arayışı, ömrü boyunca sürmüştür. Bundan dolayıdır ki İlhan Berk'in sanat hayatını en iyi özetleyen iki kelime "yenilik" ve "değişim"dir. Bu arayış, onu sürekli denemelere ve yazmaya sürüklemiştir. "Değişime odaklanmış, kimi zaman kendisiyle çelişen, çok kollu (tentaculaire), sürekli kopan ve yeniden kurulan; şairin kendisini bilerek, isteyerek 'çıkamazlara' sürüklediği bir şüirdir söz konusu olan." (Özmen, 2016: 336) Bu bağlamda, yazmayı, hayatının merkezine koyan sanatçı, "Yaşamak, yazmadan yapamadığım için bir cehennemdir benim için." (Berk, 1997: 91) demiş ve durup dinlenmeden çalışarak Türk edebiyatının en üretken kalemlerinden biri olmuştur. Bu vadide şiirlerinden başka otobiyografisi, günlüğü, denemeleri, mektupları ve çevirileri de vardır. Ne ki Berk, hiçbir edebî türün, hatta hiçbir yönünün şairliğinin önüne geçmesine razı değildir. Önce şair olarak bilinmek isteyen sanatçı, bu yüzden resimlerini de uzun yıllar gün yüzüne çıkarmamış; ama onun bu arzusuna rağmen resim, sanatçı kimliğinin önemli bir parçasını oluşturmuştur. Yazmak tutkusu gibi resim yapmak da çocukluğunda başlayıp ömrü boyunca süren bir tutku olmuştur. "Bu yeryüzünde mutlu olduğum bir tek şey var: Resim yapmak." (Berk, 1997: 91) diyen sanatçının resimdeki tek amacı, mutlu olmak ve iyi vakit geçirmek olsa da bu biricik mutluluğu, ona hem para hem de şair-ressam unvanını kazandırmıştır. Benzer şekilde hiç durmadan okuyan, yazan, çizen İlhan Berk'in uğraşlarından biri de çeviri olmuştur. Kimi zaman çeviriyi, bazı sanatçıları daha iyi tanımak için kimi zaman da kendi sanatına ve fikirlerine katkısı olması amacıyla yapmıştır. Yalnızca ekonomik kaygılarla yaptığı çevirileri de vardır. Amacı ne olursa olsun tıpkı eserlerinde olduğu gibi çevirilerinde de oldukça titizdir. Defalarca elden geçirir, bazıları üzerinde yıllarca çalışır ve her zaman en doğru çeviriyi yakalamaya çalışır. Bu bağlamda, Berk'in yaptığı en önemli çevirilerden biri, yıllarını verdiği Rimbaud olmuştur.‡

Sanatçı, *Kül* ile 1979 TDK Şiir Ödülü'nü, *İstanbul Kitabı* ile 1980 Behçet Necatigil Şiir Ödülü'nü, *Deniz Eskisi - Şiirin Gizli Tarihi* ile 1983 Simavi Vakfı Edebiyat Ödülü'nü (Ferid Edgü ile paylaşmak üzere) almıştır.

İlhan Berk'in başlıca şiirleri üç ciltte toplanmıştır:

1. Eşik (1947-1975) Toplu Şiirler-I, İst. YKY, 1999: *İstanbul, Günaydın Yeryüzü, Türkiye Şarkısı, Koroğlu, Galile Denizçi, Çivi Yazısı, Otağ, Mısırkalyonığne, Aşıkâne, Şenliknâme, Taşbaskısı*.

* "Hatta bu kitap, adıyla bile Nazım Hikmet'in Güneşi İçenlerin Türküsü'nü çağrıştırmaktadır." (Karaca, 2013: 92)

† "İlhan Berk'in şiirindeki değişimin muştucusu, İkinci Yeni'nin öncüsü olduğu söylenen 'Saint-Antoine'ın Güvercinleri', yedi şiirden oluşur: 'Eleni'nin Elleri', 'Gençlik', 'Saint-Antoine'ın Sevişme Vakti', 'Fenerdeki Çocukluk', 'Sabah', 'Eleni Işığı', 'Gökyüzü'." (İssi, 2017: 37)

‡ Başta Rimbaud olmak üzere Fransız şairlerinin Berk'in şiiri üzerindeki tesiri için bkz. (Özmen, 2016: 336-359).

2. **Aşk Tahtı (1976-1982) Toplu Şiirler-II**, İst. YKY, 1999: *Atlas, Kül, Deniz Eskisi / Şiirin Gizli Tarihi*

3. **Akşama Doğru (1984-1996) Toplu Şiirler-III**, İst. YKY, 1999: *Delta ve Çocuk, Güzel Irmak, Dün Dağlarda Doluştım Evde Yoktum, Ayluya Düşen Gölge*.

Ayrıca şu kitapları da vardır: *Ev*, İst. Sel, 1997; *Çok Yaşasın Sayılar*, İst. Adam, 1998; *Kuşların Doğum Gününde Olacağım*, İst. YKY, 2005; *Çiğnenmiş Gül*, İst. YKY, 2011.

Bundan başka otobiyografisi (*Uzun Bir Adam*, İst. Yazko, 1982); günlüğü (*El Yazıklarına Vuruyor Güneş*, İst. Yazko, 1983), poetikası (*Poetika*, İst. YKY, 1997) ve deneme kitapları da vardır (*Şifalı Otlar Kitabı*, İst. Karacan, 1982; *Şairin Toprağı*, İst. Simavi, 1992; *Inferno*, İst. YKY, 1994; *Kanathı At*, İst. YKY, 1994; *Logos*, İst. YKY, 1996; *Şeyler Kitabı*, İst. Sel, 1997; *Kült Kitabı*, İst. YKY, 1998; *Ben İlhan Berk'in Defteriyim*, İst. Alkım, 2004).

Yanı sıra çeviri - antoloji derlemeleri de yapmıştır: *Başlangıcından Bugüne Beyit Mısra Antolojisi*, İst. Varlık, 1960; *Seçme Şiirler-Arthur Rimbaud*, İst. De, 1962; *Seçme Kantolar-Ezra Pound*, İst. De, 1969; *Illuminations (A. Rimbaud)*, İst. Yeditepe, 1971; *Aslı Eros*, İst. YKY, 1996; *Fransız Şiiri Antolojisi*, İst. İş Bankası Kültür Yay. 2001.

Bundan başka şairin şiirleri, yabancı dillere çevrilerek Paris, Londra ve Madrid'de yayımlanmıştır.¶

b. Çalışmanın Çerçevesi ve Amacı

Çok yönlü bir sanatçı olan İlhan Berk'in; şiirleri, günlüğü, otobiyografisi, poetikası, deneme ve çevirilerinden başka editörleri Memet Fuat ile Enis Batur'a yazdığı mektuplar da onu ve sanatını anlamak adına önemlidir. Bir başka deyişle; sanatçının, genel olarak şiire ve bu arada kendi şiirine dair poetik görüşlerini ihtiva eden günlüğü, poetikası ve deneme kitaplarının yanında özel mektupları da kendi içinde tutarlı bir poetika oluşturduğunun nişanesidir. Nitekim Karaca (2013: 488)'nın da belirttiği üzere; İlhan Berk, diğerlerinden farklı olarak, İkinci Yeni doğduktan sonra, sistemli bir 'İkinci Yeni' poetikası kurmaya çalışan tek şairdir.

Bu bağlamda; sanatçı mektuplarının, onların sanatıyla ilgili bilgiler içerdiğinden, edebî bir belge olarak kabul edilebileceği tezinden hareketle, bu çalışmanın genel çerçevesini, İlhan Berk'in, Memet Fuat'a ve Enis Batur'a yazdığı mektuplar oluşturmaktadır.** Şöyle ki edebiyatçıların birbirlerine yazdığı edebî mektuplar, edebiyat tarihi için çok önemli bir kaynak olarak kabul edilmektedir. "Mektup, inceliği olan hassas noktalara değinen, insanın iç dünyasını aydınlatan önemli bir vasıttır. Ama aynı zamanda da tarihi, siyasi veya edebî bir belge olabilme özelliği taşımaktadır." (Kefeli, 2002: 41) Bu yüzden de sanatçıların mektupları, bir bir gün yüzüne çıkarılmaktadır. 1960'lardan sonra Türk edebiyatında mektupların kitap olarak basılması hız kazanmıştır. 2000'li yıllar ise kitaplaşan mektupların altın çağıdır.††

Bu açıdan, bu çalışmanın konusunu teşkil eden İlhan Berk'in özel mektupları, iki kitapta toplanmıştır.‡ İlk olarak Memet Fuat'a yazdıkları, 2012'de, *Elin Üstünde Gezsin-İlhan Berk'ten Memet Fuat'a Mektuplar* adıyla YKY tarafından kitap olarak basılmıştır. Eseri, yayına hazırlayan Sevgül Sönmez'dir. Bu eserdeki ilk mektup 7.3.1954 tarihini, son mektup ise 6.02.1998 tarihini taşımaktadır. Kırk dört yıl süren mektuplaşma sürecinde Memet Fuat'ın İlhan Berk'e yazdığı mektupları görme şansımız bulunmamaktadır maalesef. Zaten Memet Fuat'ın pek cevap yazmadığı ve İlhan Berk'in bu duruma kızdığı mektuplarda da

¶ İlhan Berk hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Akgün, 2002); (Çobanoğlu, 2002); (Kahraman, 2015); (Morsunbul, 2006); (Özcan, 2009); (Öztürk, 2004).

** Mektup türü ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Türk Dili Dergisi Mektup Özel Sayısı (1974; 2. bs. 2008); (Kefeli, 2002); Hece Dergisi Mektup Özel Sayısı (2006).

†† Bunlardan bazıları şöyledir: *Her Şeyin Sonundayım* (Tezer Özlü - Ferit Edgü Mektuplaşmaları), Sel Yayıncılık, İstanbul 2010; *Leylim Leylim* (Ahmed Arif'ten Leyla Erbil'e Mektuplar, 1954-1957), T. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013; Sabahattin Ali, *Canım Aliye, Ruhum Filiz*, YKY, İstanbul 2013; Orhan Veli Kanık, *Yalnız Seni Arıyorum* (Nahit Hanım'a Mektuplar), YKY, İstanbul 2014; Âlim Kahraman, *Cahit Zarifoğlu'yla Yedi Yıl Mektuplar - Anılar*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2014; "Batı Kültürü Önünde Hiçbir Saplantım Yok" (Yüksel Arslan - Ferit Edgü, 1957-2008), YKY, İstanbul 2015; *Nedret Gürvan'a Edebiyatçı Mektupları* (Haz. Turgut Çeviker), Ve Yayınevi, İstanbul 2016; *İki 150'liğin Mektupları* (Haz. Abdullah Uçman), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017; *Kemal'den Piraye'ye Mektuplar* (Kemal Tahir), İthaki Yayınları, İstanbul 2017; Vüs'at O. Bener, *Canım Tanıncığım* (Ayşe Bener'e Mektuplar, Ankara 1969-1987), YKY, İstanbul 2017.

‡ Şimdilik iki kitapta toplanmıştır; çünkü sanatçı, mektuplarından anlaşıldığına göre, Enis Batur ve Memet Fuat'tan başka Ece Ayhan, Edip Cansever, Abidin Dino ile de mektuplaşmıştır. Bunlardan, Ece Ayhan'ın, İlhan Berk'e yazdığı mektuplar, YKY tarafından, 2004'te, *Hoşça Kal (İlhan Berk'e Mektuplar)* adıyla yayımlanmıştır.

görülmektedir. “Biliyor musun senin iki üç satırlık mektupların dışında (üç tane hepsi) hiç mektubun yok bende. Mektupta bir insanı (bulmak) her zaman olanaklıymış gibi gelir bana.” (Berk, 2012: 168) Bu kitap, özellikle, Berk’in eserlerinin yayımlanma sürecini, bu konudaki duyarlılığını ortaya koyması bakımından önemlidir. Yine yayımcı-sanatçı ilişkisini de bütün çıplaklığıyla ortaya koymaktadır.

İkinci olarak Enis Batur’a yazdığı mektuplar ise 2014’te *Enis Batur’a Mektuplar* adıyla Noktürn Yayınları tarafından basılmıştır. İlk mektup 1975’te, son mektup ise 2005’te gönderilmiştir. Otuz yıllık bu zaman diliminde bazen mektupların yazılış tarihi birbirine çok yakındır bazen de aradan yıllar geçtiği görülmektedir. Tıpkı Memet Fuat gibi Enis Batur da pek cevap yazmamış ya da çok kısa cevaplar yazmıştır. Ona da kızar Berk: “Hiçbir mektuba cevap yok.” (Berk, 2014: 213) der bu kızgınlıkla. “Bu yazışmalar kitaba katılmalı sonunda, kitabın serüveni bakımından.” (Berk, 2014: 128) demektedir bir mektubunda İlhan Berk. Nitekim Enis Batur da *Enis Batur’a Mektuplar*’a yazdığı ön sözde, onun bu cümlesini vasiyet kabul edip mektupları yayımlattığını ifade etmektedir. “Yayımlanmalarını istemiş, bunu bir mektubunda ifade etmişti. Vasiyetini yerine getiriyorum. Mektupların, edebiyat tarihimiz açısından önemli belgeler olduğunu da düşünerek.” (Berk, 2014: 9)

Anlaşıldığı üzere; Enis Batur, sadece bir vasiyeti yerine getirmekle kalmamış, bu önemli belgeleri edebiyat tarihine de kazandırmak istemiştir. Gerçekten de her iki kitap edebiyat tarihi açısından çok değerlidir. İlhan Berk’in editörüyle olan ilişkisini, şiir ve şairle ilgili görüşlerini, eserlerinin yazılma ve yayımlanma serüvenini, nasıl çalıştığını, okuduklarını, yazdıklarını, çizdiklerini, dostluklarını, kızgınlıklarını, sevdiklerini, sevmediklerini... bir bir gözler önüne sermektedir. Kısaca şair, yazar, çevirmen, ressam ve insan İlhan Berk, birçok yönüyle kendini sergilemenin yanı sıra Enis Batur, Memet Fuat ve daha nice sanatçıyla ilgili duygu ve düşüncelerini de mektuplarda dile getirmektedir.

Bu yazıda da bahsi geçen özel mektuplardan hareketle İlhan Berk’in şiirle ilgili görüşleri, şairin kimliği ile ilgili düşünceleri, yazma / yazamama serüveni, eserlerinin yayımlanma süreci, ressamlığı ve çeviriyle ilgili görüşleri ortaya konacaktır.

1. Şiirle İlgili Görüşleri

İlhan Berk, sadece şiir yazmamış, aynı zamanda, şiir üstüne düşünmüş ve bu düşüncelerini açıklayan yazılar da kaleme almıştır. Poetikasında, günlüklerinde, mektuplarında, otobiyografisinde kısaca her fırsatta şiir anlayışını açıklamıştır. Berk’in, hemen her yerde şiir anlayışını açıklama gayretine girmesinin nedeni, mektuplarından anlaşıldığına göre, şiirinin ve şiir anlayışının sürekli değişmesidir. Bu anlamda, “İlhan Berk’in şiiri, sürekli bir yenilenme içinde, kişisel bir şiir dilinin olduğu kadar, genel anlamda şiirin olanaklarının araştırıldığı, sorgulandığı Batı / Fransız kökenli modernist bir çizgi üzerinde evrilir.” (Özmen, 2016: 336) İşte bu şiire dair mektuplarında yer alan görüşleri, şu başlıklar altında incelenebilir:

1.1. Dil Anlayışı

Şiir, her şeyden önce bir dil sanatıdır. Bu açıdan bakıldığında anlam-anlamsızlık, imge-simge, sözcük seçimi gibi meseleler tüm dünya edebiyatlarında yüzyıllardır tartışılmaktadır. Şairin önceliği, dili, yani malzemesini iyi tanımak ve ona hâkim olmaktır. Berk’in de bir şair olarak meseleye, öncelikle, bu açıdan yaklaştığı görülmektedir. “Şair dil bulucudur, hepsi bu. Ama her şiir için bir dil bulucu olduğu kadar, her kitap için de...” (Berk, 2014: 61) diyen Berk’e göre, bir şairin yapması gereken ilk şey, şiirin dilini bulmaktır. Şairin alanı dardır, bu alanı çok iyi kullanması ve sözcük ekonomisi yapması gerekir. Yani şair, az sözcükle çok şey söylemelidir. Oysa diğer türlerde alan daha geniştir; yazar, biraz sözcük israfı yapsa da sıkıntı olmaz; ama şairin israf edebileceği bir tek sözcüğü yoktur. Ona göre; her sözcük, bir bombadır ve şiirde patlamalıdır. Bu yüzden de şair diline çok iyi hâkim olmak zorundadır; dildeki bütün kelimelerin, bütün anlamlarını bilmeli, getireceği yeni duyarlıklarla şiirin dilini zenginleştirmelidir. Bu görevi yüklediği şairlerden konuşma dilini yabana atmamalarını, şiir dilini konuşma diline yaslamalarını istemektedir. “Böyle fazla yazınsal sözcüklerden kaç (...) Konuşma dilini bütün bütün atma (...) Konuşma diline yaslamalıyız şiiri sevgili Enis.” (Berk, 2014: 22) der. Onun arzusu, konuşma dilinden beslenen, fazla kitabi olmayan bir şiir dilidir.

Ne var ki Berk, şiir dili, konuşma diline yaslanmalıdır dese de kelimelerin ilk anlamlarıyla kullanılmasına karşıdır; çünkü ona göre, kelimeleri ilk anlamlarıyla kullanmak şiiri “adlandırmak”tır, adlandırmak ise şiiri öldürür. Oysa “imge”, söyleyeceğini adlandırmadan söyler; sadece duyurur, sezdirir. “İmgelerin kendini

beğenmişliğinden kurtuluş yoktur." (Berk, 2014: 53) diyen şair, imgeyi, şairin vazgeçilmezlerinden olarak görmektedir. Ona göre; şiir, ancak imge sayesinde tek anlamlılıktan kurtulmakta ve zenginleşmektedir. İlhan Berk, yukarıda söylediği her şeyi, şiir dili için söylemiştir; çünkü o, şiirin diliyle düz yazının dilini de ayırmıştır. Ona göre siyasi, sosyal meseleler ile düşünceler düz yazıyla anlatılmaktadır ve bu metinlerin temel amacı da anlaşılmasıdır. Günlük konuşma dilinin kullanıldığı bu metinler, tek anlamlıdır ve kolayca anlaşılır dolayısıyla da kolayca tüketilir. Oysa şair, günlük dile yaslanarak imgelerle kurduğu, yeni bir dil yaratır. Böylece şiirini kolayca anlaşılmaktan ve kolayca tüketilmekten korur; şairin, çağlar sonrasına da seslenebilmesi ancak bu şekilde mümkün olmaktadır. Dolayısıyla Berk'e göre dilin tarihi şiirdir: "*Dilin, tekniğin tarihi şiir dediğimiz.*" (Berk, 2014: 208)

1.2. Şiirde Anlam

Şiir diline çok önem veren ve her şiirin yeni bir dil olduğunu düşünen İlhan Berk, şiirin anlamı üzerine düşüncelerini, poetikası ve günlükünün yanı sıra mektuplarında da dile getirmiştir. Bu hususta, Berk, Türk edebiyatı tarihinde hiçbir sanatçının şiirde anlam sorunuyla ilgilenmediği, bu konuyla ilk ilgilenenin ise Ahmet Haşim olduğu görüşündedir. Ahmet Haşim'in poetikasına göre; şiirde önemli olan, musiki yani söyleyiştir; anlam, geri plandadır ve şiir herkesin bir şeyler anlamasına olanak verecek şekilde olmalıdır.^{§§} Yani iyi şiir çok anlamlı olmalıdır. Berk'e göre; şiirde anlama bu yaklaşımından dolayı modern şiirimizin kurucusu, Ahmet Haşim'dir. Bu bağlamda Haşim'in şiiriyle İkinci Yeni'nin şiirini, dolayısıyla da kendi şiirini, akraba kabul etmektedir.

Bu noktada; iyi şiirin çok katmanlı olduğunu düşünen İlhan Berk'e göre şiirin birçok ilkesi vardır ve bütün ilkeler aynı değere sahiptir. Anlam da sadece bu ilkelerden biridir. Öyleyse içlerinden sadece anlamı alıp gerisini yok saymamak gerekir. Berk, Memet Fuat'a yazdığı bir mektubunda, bu yüzden bütün gücünü anlamdan alan şiirden hiç hoşlanmadığını belirtmektedir. Ondan öylesine rahatsızdır ki bazen anlamı olan bir dize yazdığında, sırf bu yüzden, o dizeyi silesi geldiğini ifade etmektedir. "*Anlam şiirin öbür ilkeleri gibi bir ilke, ne fazla ne eksik. Güzelliği salt anlama bağı şiirden sıkımsı ayrıldı (...) Şiirde anlamı olan mısraı çizmek istiyorum.*" (Berk, 2012: 13) Berk, böylece anlama karşı olmadığını, şiirin diğer ilkelerini umursamayan ve tek gücü anlam olan şiire karşı olduğunu belirtmektedir.

1.3. Şiirin Tekniği

İyi şiirin çok anlamlı ve çok sesli olduğunu düşünen İlhan Berk'e göre; şiir, tek tip olamaz. Şiirin çok sesliliği, teknik için de geçerlidir; bu yüzden de onun şiirleri, tek bir tekniğin ürünü değildir. İlhan Berk, sürekli tekniğini değiştirirse ve hep arayışlar içinde olsa da onun şiir tekniğini belirleyen, "ilk dize"dir. Ama ilk dizeden kasıt, en üste yazılan dize değildir; şiiri besleyecek, büyütecek olan dizedir. Şaire göre; ilk dize, "*Şiirden beklediğimiz her şeyi, en başta da şiirin yapısını, içeriğini, biçimini, dahası sesini, daha nice şeyi önümüzde dökebilir.*" (Berk, 2013: 33) Bu bağlamda; Berk'e göre, şiirin bütün özelliklerini belirleyen ilk dize olduğuna göre her şiir, diğerlerinden farklı bir teknikle yazılacaktır. Bu yüzden de alışkanlığa dönüşen tekniğe karşıdır ve hep farklı teknikler denemiştir. Bu şekilde monotonluktan kurtulduğunu düşünmektedir. Alışkanlıklardan kaçan Berk'in belli bir tekniğe ya da tarza bağlanması mümkün değildir aslında. Arayışlar içinde olmasının sebebinin, Enis Batur'a yazdığı bir mektubunda şöyle ifade eder: "*Yalnız şiir yerinde durmuyor, yalnız o her gün yeni yolculuklar kuruyor, gittiği yerlerde de çakılıp kalmıyor.*" (Berk, 2014: 185) Öyleyse şiirin bu yolculuğuna eşlik etmek gerekir. Hatta İlhan Berk, şiirin yolculuğunun yazıldıktan sonra da devam ettiğini, yeni anlamlar yüklediğini, değişikliklere ve yıkımlara uğradığını düşünmektedir. Böyle düşünen bir şairin hep aynı tekniği kullanması, aynı temaları işlemesi beklenemez. O da durup dinlenmeden şiirin yolculuğuna eşlik etmeye çalışır. Sürekli yenilikler içinde olmak, bir tekniğe bağlı kalmamak onun tarzıdır. "*Gene de karşım beni alıştıran tekniğe.*" (Berk, 2014: 208) der.

^{§§} Ahmet Haşim, 1921'de, *Dergâh* dergisinde yayımlanan "Bir Günün Sonunda Arzu" adlı şiirinin edebî çevrelerde alayla karşılanması üzerine, aynı yıl, yine *Dergâh*'ta, "Şiirde Mânâ" başlıklı poetik mahiyette bir yazı kaleme alır. Söz konusu yazıyı, daha sonra "Şiir Hakkında Bazı Mülâhazalar" başlığıyla *Pöyle* (1926) adlı ikinci şiir kitabına ön söz olarak koyar. İlhan Berk'in de bahsettiği bu poetik metin hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Okay, 2004: 92-136)

1.4. Şiirde Düşünce / İdeoloji

Daha önce de belirtildiği üzere; İlhan Berk, şiir yolculuğuna düşüncenin / ideolojinin olduğu şiirle başlamıştır. Birinci dönem şiirlerinde ideoloji vardır. Nazım'ın yolundan gitmiş, kendisinin de ait olduğu ezilen sınıfın sesi olmaya çalışmıştır. Zaman içinde olgunlaşan şiir anlayışı ise ona şiir ile ideoloji arasındaki farkı göstermiştir. “*Bilgi şiire düşman.*” (Berk, 2012: 120) diyen sanatçı, şiirde didaktizmi sevmediğini her fırsatta ifade etmiştir. Bundan dolayıdır ki ikinci dönem şiirlerinde tek derdi vardır; iyi şiir yazmak. Bundan sonra da şiirin yazılış amacının “düşünceyi / ideolojiyi açıklamak” olması fikrine karşı çıkmıştır. “*Şairlerin düşüncesi yoktur. Şiirleri vardır.*” (Berk, 2014: 76) diyerek şairin şiiriyle var olması gerektiğinin altını çizmiştir. Berk'e göre; şiirde düşünce, elbette olabilir; ama iyi bir şiir, çok anlamlı olmalı ve herkese seslenebilmelidir. Her okuyan, bir şeyler hissetmeli, bir şeyler duymalıdır. Oysa düşünce ve ideoloji şiirlerinde anlam tektir ve nettir, yoruma açık değildir. Böyle şiirler, gücünü anlamdan almaktadır; hâlbuki Berk, şiirin, gücünü anlamdan almasını doğru bulmamaktadır. Şiirde katı düşüncenin ve felsefe yapmanın karşısında olan sanatçı, bunların, şairin görevi olmadığını düşünmektedir. “*Elbet düşünce şiirini yadsımıyorum, olsa olsa felsefe, felsefe yapmaya karşıyım şiirde (...). Katı düşünce, hele felsefe şairin işi değil bence.*” (Berk, 2014: 78)

Berk, şiirde düşünceye / ideolojiye karşı oluşunun nedenlerini, Enis Batur'a yazdığı bir mektubunda örnekleyerek açıklar: “*Nazım'ı düşüncesi büyütmüş, ama daba bir büyümesine yine o engel olmuş diye düşünüyorum. Nazım şair olarak (yaptığı çok önemli) bizim için büyük; ama dünya şiiri yanında öyle abim şabım bir derinliği yok. Evreni dar, hele de derin değil. Kısıtlı dünyası. Eluard ***'ın da ideolojisi var, ama kısıtlı değil, alanı iyice geniş. Herkese yer var onda. Sanki düşün yokmuş gibi! Bu önemli diyorum işte.*” (Berk, 2014: 79) Oysa çoğu zaman ideolojiyi anlatmayı seçen şairler, şiirin anlam haricindeki ilkelerini görmezden gelmişlerdir. Üstelik onların şiiri herkese seslenememiştir. Hâlbuki şiirinde düşüncesi olmayan ama büyük olan şairler de vardır. “*Düşünen şairler gibi düşüncesi olmayan şairler de var: Ahmet Haşim'in, Dranas'ın, Dağlarca'nın, Necatiğil'in düşüncesi yoktur, şiirleri vardır.*” (Berk, 2014: 78) diyerek onların şiirinin herkese seslendiğini, herkesi kucakladığını ve bu şairlerin şiirleriyle büyük olduğunu belirtir. Demek ki bir şairi, düşüncesi ya da ideolojisi değil şiirleri büyütmektedir. Berk'e göre; şiir, düşünce ve ideolojinin çok üstündedir, dolayısıyla bir propaganda metni değildir ve olmamalıdır. Bu yüzden de birinci dönem şiirlerini, ortak bir bilincin eseri olan “koro şiir” ler olarak nitelendirmiştir. İkinci dönem şiirlerinde ise köreltici ve körleştirici bulduğu ideolojiden uzak durmuştur.

Berk'in düşünce ve ideoloji şiirlerine karşı olmasının bir nedeni de bu tarz şiirlerin sözü tam söylemesidir. Ama sanatçı, şiirin sözü tam söylemesini de doğru bulmamaktadır, şiirde okura açık kapı bırakmak ister ki o kapıdan herkes girebilsin. “*Sözünü tam söylememe, her zaman görülmeli bir sanat yapıtında.*” (Berk, 2014: 78) Bu fikrini şiirle de sınırlamaz, bütün sanat eserleri için geneller. “*Edirne Camisi'nin arka kapısında mimari bir eksiklikten söz edilir (gördüm de), böyle bir sözünü tam söylememe, her zaman görülmeli bir sanat yapıtında.*” (Berk, 2014: 78) der. Berk'e göre; büyük yapı ustaları, daireyi tamamlamazlar, öyleyse büyük şair, iyi şiir de bir şeyleri eksik bırakmalıdır. Bu yüzden de “*Şiirinde okumuşluğum yerini, bilgisizliğim almah...*” (Berk, 2014: 22) demektedir. Ona göre bilgi de şiire düşmandır. Şiiri bilmiyormuş gibi yazmak ve böylece ustalığı bir kenara bırakmak gerektiğini düşünmektedir.

1.5. Şiirde Gelenek

İlhan Berk, 13 Ağustos 1964'te Memet Fuat'a yazdığı bir mektupta Türk tarihini, Türk edebiyatının şiir geleneğini, yerli kültürü önemseydiğini ve şiirimizin gelenekten beslenmesi gerektiğini belirtmiştir: “*Sekiz aylık bir yolculuktan işte döndüm. Çok önceleri yapmam gerekiyormuş bu yolculuğu. Yahya Kemal, Nazım Hikmet bir yana, biz Türk şiirini pek düşünmemişiz. Biz yokuz bugünkü şiirde. Tarih okuyacağım: Türk tarihi. Bir Türk şiiri düşünüyorum. Bizim olan bir şiir.*” (Berk, 2012: 37) İlhan Berk, edindiği bu gelenek bilinciyle kimi zaman editörüyle ters düşmüştür. Enis Batur'a 8 Nisan 1979'da yazdığı bir mektupta şöyle demektedir: “*Dergi çıkınca derginin çok dışına düştüğümü gördüm. İthalata ben de karışmış gibi oldum. Yabancılığım bundan. Ben dergiyi gâvurluktan kurtarıyorum sanıyordum, olmayacağını gördüm.*” (Berk, 2014: 35) Burada bahsi geçen, “*Yazgı*”^{†††} dergisidir. Şair, aslında başta dergiyi kendi dergisi gibi benimsemiştir; ama daha sonra dergiye tutumdan

*** Paul Eluard (1895-1952): Dadacı ve gerçeküstücü olarak bilinen Fransız şairdir. Aşk ve devrim şairi olarak 20. y.y. Fransız edebiyatının en büyük sanatçılarından biri kabul edilir.

††† *Yazgı*: 1978-1980 yılları arasında Enis Batur tarafından çıkarılan bir edebiyat dergisidir.

ve yayımlananlardan dolayı kendini dergiye çok yabancı bulmuştur. İthalat çağını geçtiğimizi, yerli ve özgün eserler vermemiz gerektiğini düşünmektedir. Oysa dergide çıkan eserler bundan uzaktır. “*Biz artık ithalat çağımı aştık diyorum, gelenek üzerinde de çok duruyorum (...)* Ya bir gün ben eskisi gibi (bir on yıl önceki gibi) gâvurlaşır ya da siz ihracata geçerseniz o zaman yazmak isterim. Bunun dışında kendimi çok yabancı düşmüş buluyorum dergiye.” (Berk, 2014: 36) Berk’e göre Batı’daki örneklerle benzeyen şeyler yazarak değil de kendi geleneğimizden beslenen şiirler yazarak büyüyebiliriz. Dolayısıyla Berk, Türk tarihinden ve geleneğinden beslenerek özgün şiirler yaratmamız gerektiğini ve dünya şiirinde ancak böyle yer bulabileceğimizi düşünmektedir. Bu yüzden olsa gerek zaman zaman ölçülü ve uyaklı şiire bağlanmak istediğini hem mektuplarında hem de günlüklerinde dile getirmiştir.## “*Bir sözcüğün önemi, çoğu, ölçülü şiir olunca değişiyor. Özgür şiirde sözcüklerin renkleri, kokusu, yapısı, ölçülü şiirde görüldüğü gibi görünmüyor. Ağırlıkları o denli ölçülemiyor. Ölçülü şiire enikonu bağlanmak istiyorum.*” (Berk, 2012: 42)

1.6. Türk Şiirinin Dünya Şiiri Arasındaki Yeri

İlhan Berk, yeni Türk şiirinin Batı’da bir yerinin olmadığını ve orada kabul görmediğini düşünmektedir. Bunun nedenini de şiirimizin özgün olmamasına ve gelenekten kopuk olmasına bağlamaktadır. Memet Fuat’a yazdığı bir mektubunda şöyle demektedir: “*Bizim şiirimizin Batı’nın yanında bir özgünlük edinmemesi, Fransa’da beni enikonu düşündürdü. (Luis) Aragon^{§§§}’la, (Francis) Ponge^{****}’la konuşmalarım, onları haklı çıkardı. Nouvelle Revue Française’^{†††}nin yarığlar kurulunun Ahmet Hamdi’den (Tanpınar) bugüne değinki şiirimizi basmak istemeyişin(e) o zaman kızmıştım, şimdi kızmıyorum.*” (Berk, 2012: 38) Berk’e göre ne zaman gelenekten beslenen ve özgün olmayı başaran şiirler yazarsak Avrupa bizi o zaman kabul edecektir. Yeni şiirimiz gelenekten beslenerek özgünleşemediği için Avrupa’da ilgi görmemektedir. Yazılan şiirler, Batı’daki örneklerle benzemekte ve bir farklılık ortaya koyamamaktadır. Bu yüzden de yeni şiirimizin, maalesef, Batı’da bir yeri ve değeri yoktur. Berk, Avrupa’ya kendini kabul ettirmiş yabancı yazarların, kendi şiir geleneklerinden beslendiklerini ve şiire yeni bir bakış getirdiklerini ifade etmektedir. Aynı mektubunda bunu örnekleyerek açıklamıştır. “*Kendi şiir yapılarından hareketle çağdaşlık (Batı, dünya) çizgisine oturur Lorca^{###}. Batı şiirine gidişi, o çizgiye çıkışı, İspanyol şiirinin yapısından hareketle oluyor diyorum (...)* Lorca örneği, doğrulasa doğrulasa kendi şiir çizgilerinden gitmenin ne denli doğru olduğunu doğrular.” (Berk, 2012: 39) Dolayısıyla Berk, dünya şiiri içinde bir yer edinebilmek için Lorca’nın yolunu takip etmek gerektiğini düşünmektedir.

2. Şairlikle İlgili Görüşleri

Mektuplarında sadece iyi şiirin değil iyi şairin özellikleriyle ilgili düşüncelerini de açıklayan İlhan Berk’e göre, şairin, modern ve özgün olması gerektiği gibi bir de şair tavrının olması gerekmektedir. Bu hususta, ona göre, şairin dikkat etmesi gereken şeylerden biri, şiire yeni bir duyuş ve düşünüş tarzı getirmektir diğeri de dilini korumaktır. Şöyle ki önceleri, anlatım biçimine yenilik getiren sanatçıları modern bulan Berk’in, yıllar içinde bu konudaki düşüncesinin değiştiği gözlemlenir. 2002’de Enis Batur’a yazdığı bir mektupta modern şairle ilgili görüşünün değiştiği görülmektedir. Buna göre; Berk, artık şiirin şeklinde yenilik yapmayı modernlik olarak görmemektedir. Aksine Berk’e göre modern şair, şiirin şeklinde yenilik yapmaktan ziyade şiire yeni bir duyuş, yeni bir ses getirendir. “*Modern olmak: Düşünmüş, duyuş sorunudur ta baştan. Şiirin yapısı (yeniliği) yetmez buna. Buradan bakarsak: Nazım’a modern demek zorlaşıyor bende. Modern duyarluktur aslolan! Kimdir büyük şair? Yahya Kemal mi, Haşim mi? Duyarlığıyla: Haşim.*” (Berk, 2014: 207) Artık tekdüze anlatıma karşı çıkıp yeni anlatım tarzları denemenin modern olmak için yetmeyeceğini düşünmektedir.

Yine ona göre, esas zor olan, şair olmaktır. Bu konuda da, şair, şiir dilinin bozulmaması için diğer edebî türlerden uzak durmalı ve sadece şiir yazmalıdır, görüşündedir. Berk, Enis Batur’a bu konuda sık sık uyarılarda bulunur ve diğer türlerle uğraşmamasını tavsiye eder. “*Şair olarak kalmaya bak (...)* Zor olan şair

Genel olarak Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri’nde ve bu arada İlhan Berk’te gelenek kavramını irdeleyen bir çalışma için bkz. (Örgen, 2010)

§§§ Louis Aragon (1897-1982): Fransız şair ve yazardır.

**** Francis Ponge (1899-1988): Fransız şairdir.

††† Nouvelle Revue Française: 1909’da kurulmuş Fransızca bir edebiyat dergisidir.

Federico Garcia Lorca (1898-1936): İspanyol şair ve oyun yazardır.

olmak biliyorsun, ben de seni yalnız şair olarak bilmek istiyorum.” (Berk, 2014: 23) demektir. Batur’a şiiirden başka türlerle ilgilendiği için kızar. “*Bir şeyden hep kızdım sana: Şiirin sana yetmemesi bu (...) Şiir bize yetmeli Enis (...) Biz şairler susmakla emrolunmuşuzdur, şiirimiz ordadır.*” (Berk, 2014: 93) Bu noktada, Berk’in, diğer edebî türlerden uzak durmak gerektiğini düşünmesinin nedeninin, şairin dili önemsemesi olduğu söylenebilir. Şöyle ki sanatçı, şiir diline çok önem vermekte ve şairin diliyle tanındığını düşünmektedir. Diğer edebî türlerden uzak durulmasını da bu yüzden ister; ona göre diğer edebî türler, şairin dilini bozabilir. Bu fikrini desteklemek için de Fazıl Hüsnü Dağlarca’yı kendine tanık gösterir: “*Dağlarca şiir dilim bozulur diye mektup bile yazmadığını bana söylemişti bir gün.*” (Berk, 2014: 93) Kaldı ki iyi şairden geriye de yalnız şiirleri kalacaktır, diğer edebî türler ise silinip gidecektir. “*İyi bir şairden yalnız şiirleri kalır, silinip gider öbürleri. (Zaten öbür kitapları şiiri için, şair olduğu için okunur, daha iyi anlamak için şairi).*” (Berk, 2014: 203) “*Şair dil bulucudur.*” (Berk, 2014: 61) diyen Berk’e göre şair, kendisini şiir diliyle tanıtır; öyleyse şair, öncelikle, dilini korumalıdır.

Bundan dolayıdır ki Berk, şairliğin yaşının olduğunu düşünenlerdendir. Ona göre şair, otuzundan sonra şair olmaktadır. Bir şair, otuz beş kırk yaşına kadar bütün keşiflerini yapar ve asıl şair kimliğini bundan sonra bulur. Bu yaşların öncesi, arayışlar dönemidir. “*Şairler 30-35, en çok da kırkında çıkarırlar topraklarının kadastrasını çünkü.*” (Berk, 2014: 80) Bu yüzden olsa gerek kendisi de ilk kitabını reddedip *İstanbul* (1947) adlı kitabını ilk eseri kabul etmiştir ki bu kitap, onun otuzlu yaşlarının ürünüdür. Bu konuda Berk, daha da ileri giderek daha sonra “*Hem şair elli yaşında şairdir zaten.*” (Berk, 2014: 209) sözleriyle bu yaşı daha da yukarılara çekmektedir. Zira Berk şairin ve şiirinin olgunlaşmış asıl kimliğini bulduğu yaşın elli olduğu ve ihtiyar şairlerin önemsenmesi gerektiği kanaatinde. Ona göre şairlik de yaşla birlikte olgunlaşmış gelişmektedir. “*Ne varsa ölümlerde, özellikle de çok ihtiyar şairlerde var! Unutma!*” (Berk, 2014: 66) diye yazar Enis Batur’a. Öyle ki Berk, metafizik gibi bazı konuların ve hatta bazı şiirlerin bile belli yaşları beklediğini düşünmektedir.

Modern şaire dair görüşlerini, şairin öncelikle şiir yazması noktasında toplayan İlhan Berk’e göre, her şair öncelikle iyi bir şair olmak ve iyi şiirler yazarak her çağa seslenmek ister. Ne var ki iyi şiirden herkes anlamaz, ünlenmek içinse herkese hitap eden, herkesin kolayca anlayabileceği orta malı şiirler yazmak gerekir. “*Birsel’in dediği gibi insan orta malı şeyler yazmadıkça ünlenmiyor.*” (Berk, 2014: 24) Öyleyse şair ya yaşadığı dönemde orta malı şiirler yazarak ünlü olmakla yetinecek ya da her çağa seslenmeyi başarabilecektir. Bunun içindir ki iyi şair ve iyi şiir yalnızdır; çünkü gücünü, anlamdan almaz ve yalnızlığının nedeni de anlaşılmalığından gelir. İlhan Berk’in kendisi de şiirinin yalnız olduğunu düşünüp bundan gurur duymaktadır. Berk’in anlaşılacak hususundaki görüşlerine bakıldığında ünlü olmaktan ziyade değerinin bilinmesini önemsendiği söylenebilir. “*İnsan yaptığı işin elinden tutulsun istiyor. Sevindiriyor bu insanı (...) Evet, bu böyle sürmeyecek ama bugün bir şeyler bilmek istiyor insan.*” (Berk, 2014: 189) der Enis Batur’a.

3. Kendi Sanatına ve Eserlerine Bakışı

Bilindiği üzere; İlhan Berk, İkinci Yeni şiirinin öncü isimlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Buna rağmen sanatçı, bir mektubu hariç, İkinci Yeni şiiriyle ilgili herhangi bir yorumda bulunmamıştır. Memet Fuat’a yazdığı bir mektubunda konuyla ilgili düşüncelerini ifade etmiştir.

3.1. İlhan Berk’in İkinci Yeni Şiiri İçindeki Yeri

İkinci Yeni şiirinin öncü isimleri, en azından bu oluşumun ilk yıllarında, edebiyat dünyasında sıkça tartışılan bir konu olmuştur. Yıllar içinde yapılan araştırmalar ise bu isimleri netleştirmiştir. İlhan Berk de Memet Fuat’a yazdığı bir mektubunda kendisini İkinci Yeni şiirinin neresinde konumlandığı sorusuna cevap vermektedir. Şöyle ki İlhan Berk, Memet Fuat’ın, 1970’li yıllarda kendisinin İkinci Yeni şiiri içindeki yeriyle ilgili yaptığı değerlendirmelere kızmıştır ve yapılan bu değerlendirmeyi doğru bulmamıştır. O tarihte hiçbir şey söylememiştir; ona bu konuda içini döktüğü mektup ise yaklaşık yirmi yıl sonra, 1994 yılında, yazılmıştır. Oysa Memet Fuat’a yazdığı ilk mektup, 7 Mart 1954 tarihini, ikinci mektup ise 28 Aralık 1959 tarihini taşımaktadır. Yani İkinci Yeni’nin oluşum sürecinde de sonrasında da ikili mektuplaşmaktadır; ama ona bu konuyla ilgili tek bir kelime bile söylememiştir. O tarihte neden bir şey söylemediğini açıklamaz, belki de eleştirmenlerin ve diğer sanatçıların bu konudaki yorumlarını görmek istemiştir. Ancak yirmi yıl sonra “*(...) bir yanlışın sürmesini istemiyorum.*” (Berk, 2012: 174) diyerek gerekli gördüğü açıklamayı yapmıştır. Bahsi geçen mektubunda Berk, Memet Fuat’a iki yanlış ifadesini hatırlatır: “*I. 1956’da O. Rifat’ın*

Perçemli Sokak'ı yayımlandı. Bu katkı (1955'teki II. Yeni'ye yani) genç şairlerin yenileşme ateşini parlattı. II. Şimdi tam tümceyi bulmam zor ama, senin anımsaman kolay. Şöyle diyorsun benim için: II. Yeni'ye katılan, onun öncüsü olmaya... soyunan (sözcük bu değil ama anlam bu) ..." (Berk, 2012: 174) Aradan çok uzun yıllar geçtiği için cümleleri net hatırlamadığını ama anlamı iyi hatırladığını ifade eden Berk, bu iki düşünceye de katılmadığını belirtip kendi görüşlerini açıklama ve ispatlama yoluna gider. "Yıllardır ben 'Saint Antoine' şiirimi yayımladığımda sen nerdedin acaba diye düşünüyorum [Kitap ancak 1958'de yayımlandı (Varlık)] ama şiir 1954 sonu olacak ve de Naim'in (Tirali) dergisinde (Yenilik) ve de şiiri tanıtan bir yazıyla. Naim [arkadaşlarını düşünerek: Oktay (Rifat), Salih (Bırsel) vb.] bunu gereğe bildi. Benim şiirimi o zamanlar aralarına (neden sence de belli) kabullenmiyordu çünkü. Benim değişik bir şiirimle karşılaştığını yazdı. Henüz II. Yeni'nin adı yok. Sen de yoksun." (Berk, 2012: 174)

Berk'in, anlam, dil ve söylem bakımından önceki şiirlerinden ayrılan yukarıda adı geçen *Saint Antoine'in Güvercinleri* adlı şiiriyle birlikte şiirinde yeni bir evre başlamıştır. Önceki şiirlere benzemeyen, yeni biçimlerin ve yeni bir dil arayışının başlangıcıdır bu şiir. "Şair, 1954'ten itibaren yayımladığı ve sonra *Galile Deniz'i* ne (1958) aldığı şiirlerle 'kendinden önceki hazır şiirin arkasını terk eder, olgunlaşmıştır ve kendine yeni bir poetik ark açmayı denemektedir. Artık İkinci Yeni evresine adım atmıştır. 1954 Şubat'ında *Yenilik*'te yayımlanan ve kimilerince de İkinci Yeni'yi başlatan şiir olduğu söylenen 'Saint Antoine'in Güvercinleri', onun şiirinde yeni bir evreye açılışın da ilk örneğidir." (Karaca, 2013: 95-96) Daha sonra da aynı havadaki şiirlerini *Şimdilik* dergisinde, *Pazar Postası*'nda^{§§§§} ve *Yeditepe*^{****} dergisinde yayımlamaya devam etmiştir. Aynı tarihlerde başka sanatçılar da birbirlerinden habersiz olarak farklı farklı dergilerde aynı havada şiirler yayımlamaktadırlar. "Yeditepe'ye gönderiyorum şiirlerimi ve Cemal'in, Edip'in (Cansever) şiirleri de orda çıkıyor ve aynı havada. *Pazar Postası*'na hep birlikte aktarıyoruz (Turgut) Uyar'la. II. Yeni'den söz ediliyor ilk kez. Ve Ece'nin şiiri geliyor ilk ve (İlhan) Erdost'la 'kim bu?' diyoruz. II. Yeni bızını enikonu alıyor. İlkelerini kaleme alıyorum ben yayımlıyorum^{††††}..." (Berk, 2012: 174-175) Değişik dergilerde yazan bu öncü isimler, *Pazar Postası*'nda bir araya gelirler. Şiir görüşlerini burada ortaya koyup savunmalarını yaparlar. Berk, ta baştan beri içinde olduğu İkinci Yeni'nin oluşum sürecine tanıklık edişini sözü geçen mektubunda bu şekilde aktarmıştır. Memet Fuat'a 'sen yoksun' diyerek onun bu oluşumun dışında kaldığını, bu yüzden de bazı şeyleri tam olarak takip edemediğini hatırlatmıştır.

Hatta İlhan Berk, bununla da yetinmemiş, Oktay Rifat'ın İkinci Yeni sanatçısı olmadığını ileri sürmüştür; çünkü Oktay Rifat'ın kitabı, İkinci Yeni yaygınlaştıktan sonra yayımlanmıştır. "II. Yeni şiiri yaygın hale geliyor. Bu zaman Oktay Rifat 1956'da yani iki yıl sonra birden *Perçemli Sokak'ı* yayımlıyor. Bizim çoktan bir kitaplık şiirlerimiz hazır ama basan yok. *Perçemli Sokak'ı* hiçbirimiz kabullenmiyoruz, bizimle ilgisiz bir şiir çünkü (...) Bu kitap nasıl ateşliyor da böyle bir tümceye yer veriyorsun ya da II. Yeni'nin öncüsü oluyor, diyebilir miyim? (...) Öyleyse ben nasıl oluyorum da II. Yeni'ye katılıyorum? İçinde iken ve de ilk örnekleri ben verirken ve de ne hakla öncüsü olmaya yükleniyorum acaba?" (Berk, 2012: 175) Üstelik İlhan Berk gibi diğer İkinci Yeni sanatçıları da Oktay Rifat'ın kendilerinden biri olduğunu kabul etmezler. İkinci Yeni'nin öncüleri konusunda ortak isimler üstünde uzlaşan araştırmacılar da Oktay Rifat konusunda hemfikir değildirler. "(...) öncülerin İlhan Berk, Cemal Süreya, Ece Ayhan, Sezai Karakoç, Turgut Uyar ve Edip Cansever olduğu pek çok araştırmacı tarafından benimsenmiştir. Ancak Oktay Rifat'ın (1914-1988) öncülüğü ve hatta II. Yeni içinde sayılması tartışmalı bir konudur. İkinci Yeni şairlerinin çoğu, Oktay Rifat'ın öncülüğünü reddetmekle kalmazlar; hatta onu bu hareket içinde anmazlar." (Karaca, 2013: 125) Memet Fuat'ın, söz konusu mektupta dile getirilen söyleminde, Oktay Rifat'ın *Perçemli Sokak* kitabındaki ön sözün etkisi vardır muhtemelen; çünkü Oktay Rifat, yazdığı ön sözle İkinci Yeni'nin öncülüğünü üstlenmeye çalışmıştır. Oysa bu tarz şiirler, değişik dergilerde birkaç yıldır çıkmaktadır; ama kitap olarak yayımlanma şansını yakalayamamıştır. Karaca (2013: 126) da "İkinci Yeni'nin şairlerince bu hareket içinde sayılmasa da, Oktay Rifat kimi açıklamalarıyla İkinci Yeni'nin öncülüğünü üstlenmeye kalkışır. Ona göre İkinci Yeni *Perçemli Sokak'tan* (1956) sonra çıkmıştır; dolayısıyla bu, İkinci Yeni'nin öncü yapıtıdır. (...) Araştırmalar, İkinci Yeni tarzındaki ilk şiirlerin Oktay Rifat'ın *Perçemli Sokak'ından* birkaç yıl önce değişik dergilerde yayımlandıklarını göstermektedir." diyerek İlhan Berk'e hak vermektedir. Dolayısıyla *Perçemli Sokak* kitabının, İkinci Yeni'nin öncü isimlerinin kitaplarından önce yayımlanmış olması, onu, bu akımın öncüsü yapmamaktadır.

§§§§ *Pazar Postası*: 1951-1959 tarihleri arasında yayımlanan haftalık bir gazetedir.

**** *Yeditepe*: 1950-1984 yılları arasında yayımlanmış bir edebiyat dergisidir.

†††† İlhan Berk'in yeni şiirin ilkelerini anlattığı yazıları sırasıyla şöyledir: " 'Yeni Şiir', *Yeditepe*, 15 Eylül 1957, S. 39; 'Yeni Şiirin İlkeleri', *Pazar Postası*, 29 Aralık 1957, S 51; 'Galile Deniz'i', *Yeditepe*, 15 Ağustos-1 Eylül 1958, S. 161-162.

Bu hususta, Oktay Rifat'ı öncü sanatçı, *Perçemli Sokak*'ı da öncü eser kabul etmeyen Berk, görüşlerini ispatlamak için yol arkadaşı Cemal Süreya'nın bu konudaki sözlerini anmadan geçemez: “*İ. B. II. Yeni'nin ta baştan beri içinde ve en çok etkileyen odur.*” (Berk, 2012: 175) Berk'in söylediğine göre Memet Fuat, İkinci Yeni hareketinden uzak kalmıştır ve bu ifadelerin nedeni de onun aralarında olmayışındır. “*Ben bütün bunların o sıra (uzun bir süre bu) senin içinde olmadığından kaynaklandığını sanıyorum. Bu yüzden düzeltmeye giriştim.*” (Berk, 2012: 175) Memet Fuat'ın, söz konusu mektuptaki İkinci Yeni şiirinin öncülüğü ile ilgili ifadeleri, araştırmacılar tarafından da kabul görmemiştir. İlhan Berk, İkinci Yeni'nin öncülerinden ve etkileyenlerinden biri olarak kabul edilirken Oktay Rifat'ın öncülüğü reddedilmiştir; İkinci Yeni sanatçısı olup olmadığı da tartışmalı bir konu olarak kalmıştır. Berk, yirmi yıl sonra içini dökerken belki de bu konuda yapılan araştırma sonuçlarının kendisini haklı çıkarmasından cesaret almıştır.

3.2. Kendi Şiirleriyle İlgili Görüşleri

İlhan Berk, bazı şiirleri ve şiir kitapları hakkında düşündüklerini ifade etmiştir; ama buna geçmeden önce söylenmesi gereken ilk şey, ona göre en önemli özelliğinin “deneyciliği” oluşudur. 2 Aralık 2001'de Enis Batur'a yazdığı bir mektupta “*Ben hala kendimi deneyen, deneyci bir şair olarak görüyorum.*” (Berk, 2014: 203) diyen sanatçı, seksen üç yaşında olmasına rağmen arayışı bırakmadığını ifade etmekte ve şiir serüvenini en kısa şekilde özetlemektedir. Kendisini önemli yapan şeyin de bu deneyciliği olduğunu düşünmektedir.

Kendisinin de belirttiği gibi Berk, deneyciliği sayesinde tarzını hep değiştirmiştir, değişmeyen özelliği ise iyi şiirin peşinde koşmasıdır. İyi şiirin kolay anlaşılmayacağını düşündüğünden bazı eserlerinin en azından kendisi yaşarken anlaşılmayacağına inanmaktadır. Bu yüzden de bu şiirlerinden birinin gördüğü değere şaşırmıştır. Memet Fuat, 1963'te hazırladığı antolojiye Berk'in de bazı şiirlerini alır,#### bu şiirlerden biri de *Mısırkahyonığne*'dir. Bu seçkiye çok şaşırır İlhan Berk, çünkü şimdilik bu şiirin anlaşılmayacağını ve kimsenin de onunla ilgilenmeyeceğini düşünmektedir. “*Doğrusu ben, Mısırkahyonığne'yle kimsenin ilgileneceğini şimdilik beklemiyordum. Bir antolojiye hiç giremezdi sanıyorum.*” (Berk, 2012: 33) sözleriyle de şaşkınlığını belirtir. Bu değer görüş, çok hoşuna gider ve bu mutluluğunu arkadaşına aktarma ihtiyacı duyar. Ona göre *Mısırkahyonığne* şimdiden hak ettiği değeri görmüştür. *Mısırkahyonığne* ile ilgili en azından şimdilik bir beklentisi olmayan sanatçının, beklenti içinde olduğu eserlerinden biri *Güzel İrmak*'tır#####. Berk, çok önem verdiği bu eseri için çok titizlenmiş ve onun kalın bir kitap olmasını istemiştir, bunun için de kitap üstünde aylarca çalışmıştır. “*Çok önem verdiğim bir kitap bu, onu 100 sayfadan aşağıya görmeye dayanmam (...). Korkunç ilgilendiriyor bu kitap beni, iki buçuk yıl geceli gündüzlü ölüp ölüp dirildim onun için. Bir yeniden doğuştur o, her anlamda: aşkta ve ölümdel?*” (Berk, 2012: 113) Yetmişini yaşayan sanatçı için bu kitap, ‘yeniden doğuş’ demektir, önemi de buradan gelmektedir. Berk'in, mektuplarda aktardığına göre, bu kitabı beğenen büyük isimler de vardır: “*Bu şiirler neden bu denli ilgi çakti bilmiyorum, bele seni bile kışkandırması, sonra da Cemal Süreya'yu.*” (Berk, 2014: 49) Bu kitap, Enis Batur ve Cemal Süreya'nın da ilgisini ve beğenisini toplamıştır. Bütün bunlar sonucunda Berk, bir daha böyle bir kitap yazabilir miyim acaba diye düşünmekten kendini alamaz. “*Ben bir daba Güzel İrmak gibi kitap yazar mıyım yazmaz mıyım bilmiyorum.*” (Berk, 2014: 66) der bir mektubunda Enis Batur'a. Ancak İlhan Berk, *Güzel İrmak*'a bu kadar çok anlam yüklese de onu en iyi kitabı olarak göremez; ona göre en iyi kitabı, *Dün Dağlarda Doluştım Evde Yoktum*'dur. Enis Batur'a “*uzun bir süreden sonra kitaplarımın en iyisinin Dün Dağlarda Doluştım Evde Yoktum olduğuna inanıyorum.*” (Berk, 2014: 149) diyen sanatçı, bu mektubunu, 16 Haziran 1998'de yazmıştır ve bu esnada 80 yaşındadır. Bundan önce yazdığı birçok kitap vardır ve zaman zaman onları da övmüştür; ama uzun bir süredir, sebebini açıklamasa da, en iyi kitabının bu eseri olduğunu düşünmektedir.

Öte yandan Berk'e göre, şiirinin hak ettiği değeri görmesinin ölçütlerinden biri de Avrupa'dır. Sanatçı, şiirinin dünya şiiri içinde bir yer edinmesini ve dünya çapında bir şair olmayı çok istemektedir. Bu yüzden şiirlerinin yabancı dillere çevrilmesi ve yurt dışında kitaplarının yayımlanması, onu ayrıca mutlu etmektedir. Hatta şiirinin Avrupa piyasasında bir yerinin olduğundan da emindir; çünkü kendisine göre, şiirini Avrupa'dan çıkarmıştır. “*Halman ile Kabraman şiirlerin, kitapların yabancı dillere çevrilse Nobel alır diyorlar ya:*

Memet Fuat'ın *Seçtikleri Türk Edebiyatı 1963*'te (De Yayınları), İlhan Berk'in şiirlerinden; *Us Çarşafı, Pavurya, Han Yü Yazıtı, İhtiyarintiharrmak, Mısırkahyonığne Günlüğü* yer almaktadır.

Güzel İrmak, Adam Yayınları tarafından Mart 1988'de yayımlanmıştır.

Hadi bakalım! (...) Ben şiirimin Avrupa piyasasında bir yeri olduğunu biliyorum da ondan. Ben şiirimi ordan çıkardım. Rahatça aralarına girip durur.” (Berk, 2014: 221)

3.3. İlhan Berk’e Göre Yazmanın ve Yazamamanın Anlamı

Memet Fuat’a yazdığı bir mektubunda ‘*yazmak cehennem*’ (Berk, 2012: 163) diyen İlhan Berk, bir başka mektubunda, bu süreci şöyle anlatır: “*Bir şeye çalışırken başka bir şeye bakamıyorum, korkunç bu! Ama gerçek. En az bir yıl (gece gündüz) hasta gibi süreceksin bu, kendi dışına çıkamama, yalnız yazdığımıza, yazacağımıza bakmak! Yazmak mutsuzluk.*” (Berk, 2012: 111) Başladığı bir şiir ya da eser bitene kadar hayatı, kendisine de çevresindekilere de cehennem etmektedir.

Diğer yandan neredeyse yazmak için yaşayan sanatçının yazacak bir şey bulamadığı ve yazamadığı zamanlar da vardır elbette. Mektuplarından anlaşıldığı kadarıyla böyle günleri de oldukça sıkıntılı geçmektedir. Dolayısıyla İlhan Berk için yazmak, nasıl bir cehennemse yazamamak da başka bir cehennemdir. Yazamadığı zamanlarda içinde bir boşluk hissettiğini ve bu boşluğun kendisine yüz yıl sürecekmış gibi geldiğini, bu yüzden de kendini çok kötü hissettiğini ifade etmektedir. “*Elbet çıldıracaktım gibi olduğum zamanlar oluyor yazamadığımda, ama şükür arkası geliyor Enis.*” (Berk, 2014: 212) diyen sanatçı için yaşamak demek, yazmak demektir; dolayısıyla yazamadığında çıldıracaktım gibi olmaktadır; neyse ki yazamadığı günler fazla değildir. Ancak Enis Batur’a yazdığı bir mektupta, uzun yıllar yazamama problemi yaşamadığını; ama artık durumun değiştiğini şöyle ifade eder: “*Şimdiye değin şiir yazmak sorun olmamıştı. Yazıyordum, yazamayacağım aklıma gelmemişti.*” (Berk, 2014: 153) Berk, bu cümleleri kurduğunda seksen yaşındadır ve şimdiye kadar böyle günlerinin çok fazla olmadığını söylemektedir. Bununla birlikte zaman zaman, uzun süre olmasa da, bu sorunu önceki yıllarda da yaşadığını, mektupları, ele vermektedir.

Yazma ve yazamama sıkıntısından hareketle denilebilir ki yazarken hayatı cehenneme çeviren, yazamadığında da zor bir insan olan ve nefes almakta zorlanan sanatçı için hem kendisine hem de hayata dayanabilmenin yoludur yazmak. Enis Batur’a yazdığı bir mektubunda, yazma sebebini, çarpıcı bir biçimde ortaya koymuştur: “*Aslında kendime dayanamadığım, kendimle yapamadığım için yazıyorum. Bir cehennemim ben?’*” (Berk, 2014: 40) der. Bu yüzden olsa gerek büyük bir hırsıyla yüklenir yazma eylemine, âdeta geriye yazacak bir şey bırakmak istemez. “*Yeryüzünü ihtiyarlatmak için yazıyorum. Geriye genç bir şey bırakmak istemiyorum.*” (Berk, 2014: 37) diyerek...

3.4. Eserlerinin Yayınlanma Süreci

Yazmayı, hayatının merkezine oturtan ve en önemli meselesi yazmak olan İlhan Berk, “*Bir şiir yayımlanmadıkça yazılmış olmuyor.*” (Berk, 2012: 91) demektedir. Yayımlanmamış eseri, yazılmış kabul etmediği için de kendi eserlerinin yayımlanması hususunda çok titiz davranmıştır. Çalışmaya dâhil olan iki kitapta da İlhan Berk’in eserlerinin yayımlanma süreci, sıklıkla, mektuplara konu olmuştur. Nihayetinde hem Enis Batur hem de Memet Fuat onun yayımcılarıdır. Bu bağlamda, eserlerinin yayımlanmasıyla ilgili olarak mektuplarında da çok şey söyler, çok şey yazar yayımcılarına. Yayımlanması için gönderdiği her şiir ya da kitap için bir mektup kaleme alır, isteklerini yayımcılarına bildirir. “*İstedğin bürüfatla dizdirebilirsin. Önemli olan konular, sayfadaki yerleri. Beyazın dili. Beyazın sessiz evreni.*” (Berk, 2012: 84) diyerek şiirin sayfayla birlikte bir bütün olduğunu belirtir. Ona göre; şiir, basıldığı kâğıtla birlikte nefes alıp vermekte, o sayfayla yaşamaktadır. Bu konudaki tavrının, ısrarcılığının nedenini açıklarken yaptığı bir alıntı, onun davranışının sebebini de oldukça iyi açıklamaktadır: “*Beyaz, aslında şiir için yalnızca dışarıdan dayatılan biçimsel bir gereklilik değildir. Şiirin var olmasının, yaşamasının ve nefes almasının şartıdır.’ diyor Claudel *****.*” (Berk, 2012: 48) Bundan dolayıdır ki Berk’e göre; şiirin var olması için yayımlanması, yayımlanırken de sayfadaki konumunun iyi ayarlanması zorunludur. İlhan Berk, “*Ben beyazın şiirle birlikte yürüdüğüne inanırım.*” (Berk, 2012: 48) sözleriyle de titizliğinin nedenini net bir biçimde ortaya koymaktadır. Şiirin yaşamasını yayımlanmasına bağlayan İlhan Berk için sayfa önemlidir; sayfayı görerek yazdığını belirttikten sonra şiirlerinin aslında olduğu gibi basılmasını ister yayımcısından. Enis Batur’a, şiirlerinin basımıyla ilgili taleplerini, bir mektubunda şöyle dile getirir: “*Sayfa önemli benim için, metinler aslında ki sayfanın dışına çıkmamalı, taşmamalı, doldurulmamalı, eklenmemeli, neyse, ne boyda ise (aslında), öyle kalmalı demek isterim. Elbet her şey kitabın boyuna bağlı yine de. Yazarken sayfayla yazdım, onu gördüm, o da beni gördü. Bunu dilerim.*” (Berk, 2014: 135) Bu tür taleplerinin arkası kesilmez;

***** Paul Claudel (1868-1955): Fransız diplomat, şair ve oyun yazarıdır.

ama yıllar, İlhan Berk'e, Enis Batur'un, şiirlerine değer kattığını, onları yücelttiğini düşündürecekler. “Benim bir şeyim senin eline geçmesin ancak o zaman onların yaşadığını ayırdına varıyorum.” (Berk, 2014: 131) der.

Yazmanın bir cehennem olduğunu düşünüp bunu sık sık dile getiren sanatçı, bu cehennemi okura da göstermek istemektedir. Tabii tek nedeni de bu değildir; yazarken ortaya çıkan ama asıl metne girmeyen dize uçlarını da okura göstermek, okuru bu dizelerden mahrum etmemek ister. Bu yüzden de *Dün Dağlarda Dolaştım Evde Yoktum* kitabının el yazısıyla birlikte basılmasını ister. “Bu kitabın el yazılarıyla yayımlanmasını istememin nedeni görsellik değildir (...) yazmak eylemi sırasında pek çok dize (şiir uçları) asıl metnin dışına taşmıştır, atılmıştır. Bunları işte göstermektir. Okuyanları (...) bundan yoksun etmek istemedim. Öte yandan, gene okuyanlar el yazısında ikinci, üçüncü bir şiirin oluşumunu da bulgulayacaklardır. Belki son olarak da, yazmak denen cehennemden serüvenini izleyecekler, o labirente inme olanağını bulacaklardır. (...) Şunu da söyleyeyim: Bu on şiir iki yüz sayfalık bir defterde oluşmuştur. Bugünkü baskı olanaklarını düşünerek, bunu bütünüyle göstermek olanağı olmadığını bildiğimden, her şiir için ancak birer el yazısı örneği koydum.” (Berk, 2012: 163) diye yazar. Memet Fuat, yine onun isteğine uyarak bu kitabı, el yazısı örnekleriyle birlikte basmıştır. Daha önce de belirtildiği üzere ne yazdıysa, nasıl yazdıysa öyle basılsın isteyen İlhan Berk'i tanıyan yayımcıları Memet Fuat ve Enis Batur, onun titizliklerine dikkat etmiş ve taleplerini yerine getirmeye özen göstermişlerdir. Öyle ki Berk'i en çok kızdıran şeylerden biri yazıp da yayımlanması için gönderdiği eserlerinden, şiirlerinden bazı bölümlerin çıkarılmasıdır. Bu yüzden Cemal Süreya ve Doğan Hızlan tarafından yayımlanan günlüklerinin yayımına son verip onu da güvendiği dostu Memet Fuat'a gönderir. “Bundan böyle Günlüklerimi de Yeni Dergi'de yayımlamak istiyorum. Cemal'i (Süreya) kıramadığım için oraya veriyordum. 'Aşkane Günlüğü'nden bir yığın yerler çıkarmış. Bu yüzden 'Yugoslavya Günlüğü' mü geri istedim. (Doğan) Hızlan da öyle: Onu da kıramadım, çıkan günlük keşa dönmüş. Orayla da ilgimi kestim.” (Berk, 2012: 76) diyen Berk, böyle bir kesintiye kabul etmediğini belirtip bu konudaki hassasiyetini dile getirir.++++

4. Çevirileri ve Çeviriyle İlgili Görüşleri

İlhan Berk, Batı edebiyatıyla yakından ilgilenmiş; özellikle Fransız edebiyatını, özgün şekliyle inceleme ve çevirme şansını bulmuştur. Dolayısıyla hiç durmadan okuyan, yazan, çizen İlhan Berk'in uğraşlarından biri de çeviri olmuştur. Kimi zaman çeviriyi, bazı sanatçıları daha iyi tanımak için kimi zaman da kendi sanatına ve fikirlerine katkısı olması amacıyla yapmıştır. Tabii sadece ekonomik kaygılarla yaptığı çevirileri de vardır. Amacı ne olursa olsun tıpkı eserlerinde olduğu gibi çevirilerinde de oldukça titizdir. Defalarca elden geçirir, bazıları üzerinde yıllarca çalışır ve her zaman en doğru çeviriyi yakalamaya çalışır. Bu noktada, İlhan Berk'in yaptığı en önemli çevirilerden biri, yıllarını verdiği Rimbaud olmuştur. Üstelik bu süreçte onu çevirmenin hiç de kolay olmadığını görmüştür. Bu yüzden sadece Fransızcalarıyla yola çıkmaz İngilizceye yapılmış çevirilerini de bulur ve onlardan da yararlanır. Bunu da yeterli görmez, iyi bir çeviri için önce eseri anlamak gerektiğini düşündüğünden anlamaya çalışır, anlamadığı kısımlar için de Fransızlardan yardım alır. “Ben çevirileri ++++ *Edition Critique*'lerden, yani en sağlam olan asıllarından yaptım. Ayrıca birkaç kitabın yorumlarını da göz önünde bulundurdum. Ayrıca İngilizce çevirilerini de bularak, onlara da bakarak çalıştım. (...) Ben bu çevirileri biliyorsun üç dört yıldır yapıyorum. Sıradan yapılan bir çeviri değil anlayacağım, en çok sevdiğilerimi, ayrıca çevrilmesi mümkün olanlarını çevirdim. Türkçede Rimbaud'dan bir kısım çeviri de çıktı biliyorsun, asıllarıyla karşılaştırılırsa yürekler acısı. Bunları Rimbaud'yu çevirmenin her şeyden önce zaman istediğini anlatmak için yazdım. Ben anlamadığım parçalarda Fransızlarla çalıştım, onların da anlamadıkları parçaları ise çevirmekten şimdilik vazgeçtim.” (Berk, 2012: 17) diyen sanatçı, Memet Fuat'a, Nurullah Ataç'ın çeviriyle ilgili bir sözünü hatırlatır: “Nurullah Ataç, çeviride yanlış yapmamak imkânsız demişti bana bir gün.” (Berk, 2012: 28) Berk, Ataç'a hak vermekle birlikte yanlış en aza indirmek için elinden geleni yapmış yine de içinden çıkamadıysa onu çevirmekten vazgeçmiştir.

Berk, çok emek harcadığı ve iyi olduğunu düşündüğü söz konusu çeviriyi, Ağustos 1961'de Memet Fuat'a gönderir; ancak yayımcısı, onunla aynı fikirde değildir. Övgü değil eleştiri alır. Eleştirilere şöyle teşekkür eder: “Çeviri için dediklerine gelince, kızmaya nasıl hakkım olur, teşekkür ederim ancak. Cehennemde Bir Mevsim'de daha çok yanlış olduğunu gördüm. Bir yedi yıl önce başlamıştım o işe. *Illuminations* daha yeni. Düpedüz

++++ Eserlerinin yayımı sürecinde, şairin, çeşitli konularda, editörlerine tavsiyede bulunduğu ya da müdahale ettiği diğer hususlar için bkz. (Polat, 2017: 73-80)

++++ Bu çeviriler, *Seçme Şiirler: Cehennemde Bir Mevsim - Illuminations* adıyla 1962'de De Yayınevi tarafından yayımlanmıştır.

yanlışlar buldum, bunun için sana, Hilav'a çok çok teşekkür ederim. Çeviride doğru yön beni ilk anda ilgilendirir, bu bakımdan çok sevindim. İki üç yer var ki tamamen yanlış çevirmişim. Sağolun.” (Berk, 2012: 28) Bunun üzerine sanatçı, eseri, yeniden elden geçirir ve aylarca eser üstünde çalışır. 1962'nin Mart'ında tekrar gönderdiği kitap, ekim ayında basılır ve kitabı eline alınca editörün emeğinin ne kadar büyük olduğunu anlar, bu defa yeni bir teşekkür mektubu yazar: “Şimdi Rimbaud'nun ilk müsveddelerini sana gönderdiğim zamanı hatırlıyorum. O müsveddeler üzerinde ne kadar uğraştığını kitap çıkınca anladım: Büyük emeğin. (...) Rimbaud çevirileri 5 yıldır on kez elimden geçti, koktu, sıkılmışım artık, her türlü hatalar ondan oldu. Ama bu bir özür olmaz elbet. Senin, Selabattin'in (Hilav) emeği olmasaydı bu güzelliğe eremezdi kitap. İkinize çok teşekkür ederim.” (Berk, 2012: 29) Mektuplar gösteriyor ki İlhan Berk, Rimbaud çevirileri için beş yıllık sıkı bir çalışma yapmak zorunda kalmıştır. Ancak Berk'in işi, burada da bitmez, şöyle ki Rimbaud çevirileri, yeni baskılar yapar ve bunların bir kısmında eklemeler de vardır. Her defasında yeni baskıdan önce de sonra da eserin tamamını elden geçirir, bulduğu hataları düzeltir. Aradan uzun yıllar geçer ve artık yaptığı çevirilerin eksiksiz olduğunu düşünmektedir. “Otuz iki yıla karşılaştırılırsa, Rimbaud'dan üç çeviri, bir yağın da dergilerde çeviriler çıktı, o güne göre işim daha kolay yürüdü (yenileri eklerken). Bütün çevirileri gözden geçirdim. Sanırım üç çeviri düşünülürse, bu eksiksiz bir çeviri oldu.” (Berk, 2012: 177)

Rimbaud çevirilerinin asıllarıyla birlikte basılmasını isteyen Berk, aynı şeyi, Pound'dan yaptığı çeviriler için de ister. “Pound'ın Kantoları^{ssssss} (biliyorsun onları Yurdanur'la ben bir yıl çalışarak yaptım, Güven, Sinan Fişek'le de öyle.) Bu kantolar asıllarıyla yayımlanmalı. Bir de Pound'ın muhakeme dosyası kitabı eklenmeli (çevirdi biliyorsun)” (Berk, 2014: 85) diyen Berk, Perse'den yaptığı çevirilerin de orijinalleriyle birlikte basılmasını ister. “Bu kış umarım ki sana Saint-John Perse'in La Gloire des Rois'sını göndereceğim; yarısını daha önce yapmıştım; ayrıca Perse'in Nobel kazanması, onun Türkçeye çevrilmesini daha da gerekli kılıyor, sanıyorum. (...) Perse'in kitabı 11 şürlük olduğu için de, onu asıllarıyla basmanı çok isterdim.” (Berk, 2012: 18) Şiirlerin asıllarıyla birlikte basılmasını istemesinin nedeni, meraklılarına orijinal metinleri de göstermektir.

Kendisinin de ifade ettiği gibi; çeviri, çok zordur ve bazı çeviriler onu çok zorlamıştır. Dolayısıyla Berk, zaman zaman çevirilerden çok yorulmuş ve bu işi bir tür hamallık olarak görmüştür. Bu bağlamda; Perse'in Kralların Ünü adlı eseri, Berk'i çok yoran çevirilerden biri olmuştur. Bu iş, onu o kadar yorar ki bir daha çeviri yapmak bile istemez. “Kralların Ünü'nü de gönderiyorum işte. Artık bir daha kolay kolay çeviri işine girmem sanırım. Perse'in bu betiğini asıllarıyla basmanı bir koşul olarak öne sürmek isterdim. Beni adamakıllı yordu, artık elimde koktu, öyle gönderiyorum sana. Bütün sözcükleri didik didik ettim. Artık gna geldi, anlayacağın.” (Berk, 2012: 24) Çeviriden bu kadar çok yorulan İlhan Berk, neden çeviri yapmaya devam ettiğini ise bir mektubunda şöyle açıklar: “Biraz borçlandım, bunun için de bir üç ay çeviri işine girişeceğim.” (Berk, 2012: 18) Şiirlerinden çok da para kazanamadığından şikâyetçi olan sanatçı için çeviri bir kazanç kapısıdır. Tabii bunu yaparken baştan savma bir iş yapmamış, sevdiklerini ve beğendiklerini en iyi şekilde çevirmeye çalışmıştır.

5. Ressam Olarak İlhan Berk

Şairin yokluk ve yoksunluk içinde geçen çocukluk yıllarının bir tür gerçeklikten kaçış alanı olan resim, ömür boyunca hobi olarak devam etmiş ve ona keyifli bir uğraşı olmuştur. Çocukluğunun belki de bu biricik zevki, ileride onun ününe ün, parasına para katacak, adının önüne ressam sıfatını ekleyecektir.

5.1. Resimdeki Amacı

İlhan Berk'in, aslında resimle ilgili bir planı ve amacı yoktur; resim, onun için sadece bir hobidir. Özellikle yaşlılık günlerinin biricik keyfi olarak görmüştür resmi. Ancak aradan geçen uzun yıllar, her zaman şiirin gerisinde olması koşuluyla, resim için de bazı planlar yapmasını gerektirmiştir. Yazmayı bir cehennem gibi yaşayan sanatçı için resim, baştan beri gerçek bir mutluluk alanıdır. Resme bunun dışında bir anlam yüklediği gibi verdiği mutluluk dışında ondan bir şey de beklememiştir. “Bu yeryüzünde mutlu olduğum tek bir şey var: Resim yapmak. Büyük bir mutluluk duyuyorum resim yapmaktan. Aşkın, yaşamın ta kendisi benim için resim yapmak. Resim yaparken deliler gibi seviyorum, göneniyorum.” (Berk, 1997: 91) dese de bütün bu keyfine ve mutluluğuna rağmen yine de onun önceliği, resim değildir. Bir başka deyişle; onun birinci amacı, hiçbir zaman resim olmamıştır.

^{ssssss} Adı geçen çeviriler Seçme Kantolar-Ezra Pound adıyla 1969'da yayımlanmıştır.

Resme tutku duymakla birlikte İlhan Berk için her zaman önce şiiir gelmiştir. Bu yüzden de ressam olarak değil de önce şair olarak bilinmek ister. “*Cummings: Ressam şair densin istiyor: Ben tersini.*” (Berk, 2014: 219) Ressam şair değil de şair ressam olma arzusunu taşıyan sanatçı, bu yüzden olsa gerek şiiirlerini çok genç yaşta yayımlamaya başlamasına rağmen resimlerini çok geç gün yüzüne çıkarmıştır. Enis Batur’a “*Şiiir bize yetmeli Enis (...)*” (Berk, 2014: 93) diyen Berk, bunu kendi hayatında da uygulamış ve hiçbir şeyin şairliğinin önüne geçmesine izin vermemiştir. Öncelikle şair olarak anılmak isteyen sanatçı, uzun yıllar resimlerini gizleme yoluna gitmiş ve sergilerden uzak durmuştur. 1986’da ise ilk resim sergisi kendisine rağmen açılmıştır: “*Resim yayımlamayı yıllardır yasakladım (yalnız yayımlamayı mı?). Sergi açmayı da. Nev’deki sergi bir koleksiyoncunun, bu yıl bir milyona benden aldığı resimlerim onlar. Sergi bana rağmen açılıyor anlayacağın.*” (Berk, 2014: 46) Yıllarca resimlerini yayınlamaktan ve sergi açmaktan uzak duran sanatçı, 1992’de fikrini değiştirir. Sergiye yine karşıdır ama resimlerini kitap olarak gün yüzüne çıkarmak istemektedir. “*Artık çizdiklerim, boyadıklarım ortaya dökülsün istiyorum. Yeterince kapadım onları. Galerileri uzagında tutmayı sürdüreceğim elbet. Ancak bir kitap yaparlarsa açacağım kapımı.*” (Berk, 2014: 113) der. İlhan Berk, resimlerini bile kitap olarak görme arzusundadır, bu tavrının da şairliğinden kaynaklandığı düşünülebilir. Ne var ki çok geçmeden, 1998’de, sergi olmadan kitap işinin de zor gerçekleşeceğini görür. “*Sana bütün bunları anlattığımda sen sergiyi önerdin. Böylece de sergisiz kitaba kavuşamayacağımı anladım. (...) Kitap, amacım benim, bunu görmek istiyorum.*” (Berk, 2014: 152) diyen sanatçı, resimlerini kitap olarak görme arzusunu başka mektuplarında da dile getirmiştir. Böylece başlarda ısrarla sergi fikrine karşı olan sanatçı, yıllar sonra sergi açma kararı alır. 2002’de Enis Batur’a yazdığı bir mektubunda resim sergisi açma arzusunu şöyle dile getirir: “*YK’nin bütün katlarını dolduracak ölçüde resimlerim birikti: 300. Bunları yalnız orda sergilemek istiyorum. Düşünmeni isterim bunu. Hepsinin satıldığını göreceksin.*” (Berk, 2014: 210) Görüldüğü üzere kitaplarının yayımlanması için YK’yi tercih eden sanatçının resim sergisi için de tercihi yine YK***** olmuştur.

5.2. Resimden Gelir Elde Edişii

Kendisini, öncelikle şair olarak niteleyip ressamlığını ikinci plana atmasına karşın İlhan Berk’in resimleri, ünlü ressam Abidin Dino’nun da övgüsüne mazhar olmuştur: “*Abidin Dino isteseydi ressam olurdu diye yazdı: İstemedim ama yaptıklarımın resim olduğunu biliyorum; yoksa yurtardım. Çok yurtıyorum Enis, sen bu büyük resimleri ve daha niceelerini hiç bilmiyorsun. (Asıl da satılıp gidenleri -hiçbirinin diaları yok-)*” (Berk, 2014: 119-120) Mektuplarında defalarca belirttiği gibi Berk, ressam olmak arzusuyula değil de zevk aldığı için resim yapmıştır. Ne ki bir gün resimden para kazanmaya başlar: “*Resmin bir gün karnımı doyuracağını hiç aklıma getirmemişim.*” (Berk, 2014: 46) der şaşkınlıkla. Sadece hobi olarak yaptığı bir uğraştan para kazanmak onu çok şaşırtır; çünkü resim yaparken alacağı zevkten başka bir beklentisi yoktur. “*Resimlerimin para edişine de hep şaşmışımdır. Hâlâ da şaşıyorum.*” (Berk, 2014: 118) diye yazar Batur’a. Yaptıklarının resim olduğundan emin olmasına rağmen onların para etmesine şaşırmaması da ilginçtir. Belki de şair olarak hak ettiği değeri görmediğini düşündüğü içindir ki ressam olarak değer görmektir onu şaşırtan. Şiiir için günlerce, aylarca bazen yıllarca uğraşan sanatçı, resmi çoğu zaman kısa bir sürede yapmaktadır. Bu işten kazandığı paraya şaşırmasının bir nedeni de budur elbette. “*Bir resmi çoğun 15 dakika ile bir saat içinde çizip boyuyorum (...)*” (Berk, 2014: 118) der. Ama onun zevk için böyle kısacık bir sürede yaptığı resimler, iyi alıcılar bulmaktadır. Oysa yıllarca uğraştığı ve hayatının merkezine koyduğu şiiirden ise yeterince para kazanamamaktadır.

Bundandır ki hayatının her ânını dolduran, yazdığı ânları da yazamadığı ânları da bir cehennem çeviren şiiirden para kazanamamaktan şikâyet eden Berk, resimden hem de gayet iyi bir gelir elde etmektedir. Resim yapmaktan nasıl büyük bir zevk alıyorsa ondan kazandığı paradan da büyük bir mutluluk duymaktadır. “*(...) resimden çok para kazandığımda da bilmiyorsun (düün bir koleksiyoncu 5 resim birden aldı.). İstanbul’da 6 koleksiyoncu, Paris’te 3(...), Almanya’da 1 koleksiyoncum var. El kadar resimlerim 100 milyon, orta boy 500 dolar, büyük boy bin dolar. İstanbul’da en çok resmim Edgü’de. (...) Bir defterim (çok defterim var) el kadar resimli (Turan Erol beş milyar biçti) tanesi 100 milyondan. Resimden kazandığım paraya bayılıyorum. Çok keyifleniyorum, çok.*” (Berk, 2014: 120) der. Kendisinin de ifade ettiği gibi, resimden çok iyi para kazanmakta; resimleri, İstanbul’da olduğu gibi Almanya ve Fransa’da da alıcı bulmaktadır.

***** Yapı Kredi.

5.3. Ressam Olarak Çalışma Şekli

Büyük bir zevkle resim yapan İlhan Berk, gücünü ilhamdan alan sanatçılardandır; şiirini, genellikle, ilhamla yazdığı gibi resmi de ilhamla yapmaktadır. İlham yoksa resim de yoktur onun için: “Enis, resim işi durdu. Bu çok kötü. Yazmak gene önde sürüyor. Oysa gerçekten resim yapmak istiyorum. Ama ilham yok! Ben resimlerimi hep ilhamla yaptım: Şiir gibi.” (Berk, 2014: 219) diyen sanatçı ilham gelmeyince şiir yazmadığı gibi resim de yapamamaktadır. Resimde akılla yola çıkmadığını ve resimlerinde akli bir kenara koyduğunu ifade eder: “Resim yaparken aklımı bir yere bıraktığımı nasıl anlıyorum biliyor musun? Resim bittiğinde bir kol, ayak, avuç yer almadığında ya da ayak yerinde kolu gördüğümde. Ben resmi bilmiyorum. Şiiri de böyle yazmak isterdim.” (Berk, 2014: 168)

Bu bağlamda; resmin başına ne çizeceğini, nasıl çizeceğini planlayarak oturmayan ve resmi bir çalışma programına bağlamayan Berk; esin geldiği anda oturup elinin altında hangi malzeme varsa onları kullanarak ve içinden geldiği gibi çizmektedir. “Ben resmi bilmem, öğrenmek de istemedim hiç. Bir iş varsa resimlerimde bu cabillikimden. Ben öyle kalmak istiyorum. Ben Pollock⁺⁺⁺⁺⁺ gibi bilinçsiz yaratı yolunu seçtim. Elim altından ne çıkacağını hiç bilmem. Yalnız ‘Çıplak’ yapacağımı bilirim. Onu da ben değil elim bilir, ben de bırakırım, o kadar. Resim benim için esindir. Esinle yaparım. Resim yapmak için oturduğumu hiç bilmem. Boyaları da. Önümde ne varsa onu kullanırım. Kâğıtları da öyle. Güzel resim kâğıtlarına oldum bittim bir şey yapamadım. (Defterler de öyle. En adi defterleri kullanırım yazarken de çizerken de.) Kısaca, elim (evet, elim) nereye götürürse oradayım ben.” (Berk, 2014: 170) der. Resmi bilmiyorum ve içimden geldiği gibi yapıyorum diyen sanatçı, bunu, başarısının sebebi olarak görmektedir. Ressam olmak istemediğinden bununla beraber yaptıklarının resim olduğunu da bildiğinden söz eden Berk, bu konudaki bilgisizliğiyle âdeta gurur duymaktadır. “Resimlerim iyiyse bu ressam olmamamdan (...)” (Berk, 2014: 185) der. Kendisini ressam olarak görmemekle birlikte resimlerine değer katan temel unsurun tam da bu olduğunun da farkında olan şair, edebiyat ve sanat tarihine adını şair ressam olarak yazdırmıştır.

Şair İlhan Berk’in bir başka şairâne tavrı, yine resimlerinde de kendini göstermektedir. Şiirlerini eskimeye bırakan sanatçı, bazen resimlerinde de aynı yolu izlemiştir. Zaten resimlerini çok geç ortaya çıkaran Berk, yaptığı yeni resimleri de tıpkı şiirleri gibi önce bir süre dinlendirmiştir. “Fatih’i gönderiyorum. Bir minyatür bu. Bundan sonra (gelecek ay) da bir graviür göndereceğim, şimdi yatıyor. Dinleniyor.” (Berk, 2012: 64) sözleriyle bu süreci ifade eder. Mektuplarından da anlaşıldığı üzere; İlhan Berk’in şairliğiyle ressamlığı, iç içe geçmiştir ve birbirine benzemektedir. İkisinde de çoğu zaman yolu aynıdır. Bu durum, ressamlığının şairliğinden kaynaklandığını da düşündürmektedir. Nitekim yazdığı şiirleri, kitapları da resimlemiştir. Zaten birbirine benzeyen bu iki sanat, resim ve şiir, Berk’te neredeyse birbiriyle bütünleşmiştir.

Sonuç

Sonuç itibariyle; doksan yıllık uzun ömrünü şiirin hizmetine sunan İlhan Berk, adını İkinci Yeni şiirinin öncü isimlerinden biri olarak şair ressam kimliğiyle Türk edebiyatı tarihine yazdırmıştır. Günlüğü, otobiyografisi ve poetikasının yanı sıra hem dostu hem de yayımcısı Memet Fuat ile Enis Batır’a yazdığı mektuplar da göstermektedir ki hiçbir konuda ya da teknikte derinleşmeyerek hep daha iyisini arayan sanatçı, Türk edebiyatına çok sayıda özgün ve çeviri eser kazandırmıştır. Onun için dünya bir yazı konusu, İlhan Berk de onu yazarak tüketmeye çalışan bir şairdir sadece.

Bu bağlamda; Berk’in, her iki yayıncısına yazdığı mektuplar, şiir ve şair üzerine olduğu kadar çeviri ve resim üzerine de ileri sürdüğü fikirleri ihtiva etmekte olup onun çok yönlü sanatçılığını ortaya koymaktadır. Söz konusu mektuplar, aynı zamanda, Berk’in; şair, çevirmen ve ressam olarak çalışma disiplini de yansıtan edebî birer vesika hüviyetini haizdir.

Kaynakça

Akgün, A. (2002). “İlhan Berk Şiirinde Nesne Sorunu”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ali, Sabahattin. Canım Aliye, Ruhum Filiz, İstanbul, YKY, 2013.

Arif, Ahmed. Leylim Leylim (Ahmed Arif’ten Leyla Erbil’e Mektuplar, 1954-1957), İstanbul, T. İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.

+++++ Paul Jackson Pollock (1912-1956): Soyut dışavurumcu olan Amerikalı ressamdır. 20. yüzyılın en önemli ressamlarından biri olarak kabul edilmektedir.

- Arslan Yüksel, F. Edgü. “Batı Kültürü Önünde Hiçbir Saplantım Yok” (Yüksel Arslan - Ferit Edgü, 1957-2008), İstanbul, YKY, 2015.
- Ayhan, Ece. Hoşça Kal (İlhan Berk’e Mektuplar), İstanbul, YKY, 2004.
- Bener, Vüs’at O. Canım Tavşancığım (Ayşe Bener’e Mektuplar, Ankara 1969-1987), İstanbul, YKY, 2017.
- Berk, İlhan. Uzun Bir Adam, İstanbul, YKY, 1997.
- İlhan Berk’ten Memet Fuat’a Mektuplar - Elin Üstünde Gezsin, İstanbul, YKY, 2012.
- Poetika, İstanbul, YKY, 2013.
- Enis Batur’a Mektuplar, İstanbul, Noktürn Yayınları, 2014.
- Çeviker, Turgut (Haz.). Nedret Gürcan’a Edebiyatçı Mektupları, İstanbul, Ve Yayınevi, 2016.
- Çobanoğlu, Ş. (2012). “*İlhan Berk’in Şiir Dilinde Sapmalar ve Deformasyon*”. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hece Dergisi Mektup Özel Sayısı, Ankara, Hece Yayınları, 2006.
- Issı, A. Cüneyt (2017). “*İlhan Berk’in ‘Saint-Antoine’in Güvercinleri’ Şiiri*”, Mikro Eleştiri (Kuram - Uygulama), İstanbul, Roza Yayınevi.
- Kahraman, Âlim. Cahit Zarifoğlu’yla Yedi Yıl Mektuplar - Anılar, İstanbul, Büyüyenay Yayınları, 2014.
- Kahraman, Hasan Bülent. Türk Şiiri Modernizm Şiir, İstanbul, Kapı Yayınları, 2015.
- Kanık, Orhan Veli. Yalnız Seni Arıyorum (Nahit Hanım’a Mektuplar), İstanbul, YKY, 2014.
- Karaca, Alâattin. İkinci Yeni Poetikası, Ankara, Hece Yayınları, 2013.
- Kefeli, Emel. Anlatım Tekniği Olarak Mektup, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2002.
- Morsunbul, H. (2006). “*Resim Şiir İlişkisi Işığında İlhan Berk Sanatı*”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Okay, Orhan. Poetika Dersleri, Ankara, Hece Yayınları, 2004.
- Örgen, Ertan. Türk Şiirinde Gelenek (Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri), Konya, Palet Yayınları, 2010.
- Özcan, Tarık. Aykırı ve Şair, İstanbul, Hayat Yayınları, 2009.
- Özlu, Tezer - F. Edgü. Her Şeyin Sonundayım (Tezer Özlu - Ferit Edgü Mektuplaşmaları), İstanbul, Sel Yayıncılık, 2010.
- Özmen, Kemal. Modern Türk Şiirinde Fransız Etkileri, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2016.
- Öztürk, V. (2004). “*İlhan Berk’in Şiirlerinde Anneye Dönüş Arzusu*”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Polat, F. (2017). “*İlhan Berk’in Özel Mektupları Üzerine Bir Çalışma*”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tahir, Kemal. Kemal’den Piraye’ye Mektuplar, İstanbul, İthaki Yayınları, 2017.
- Türk Dili Dergisi Mektup Özel Sayısı, Ankara, TDK Yayınları, 1974; 2. bs. 2008.
- Uçman, Abdullah (Haz.). İki 150’liğin Mektupları, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2017.